

השימוש באמצעים דרמטיים בהוראת תנ"ך בתיכון

בבואנו ללמד את תלמידינו לקרוא טקסט מהתנ"ך בהבנה ובהזדהות, יש לרשותנו כלי חזק ויעיל שניתן לנצלו: דרמה. ודאי שכל מורה טוב דואג להקריא ברגש ובדרמה את הסיפור או הנבואה שהוא מלמד, אך חשוב יותר להפעיל את התלמידים עצמם באופן דרמטי כדי שהם יזדהו עם הטקסט ויבינו אותו טוב יותר. המורה נחמה ע"ה, באחד ממאמריה, מזהירה אותנו לבל נטעה לחשוב "שהתלהבות המורה בדרשו, בהסבירו, בנתחו ובבארו דברי תורה, ואש הקודש ואהבת התורה אשר תבער בו, הם יספיקו למנוע את תלמידיו מלהרדם בשעת השיעור", וקוראת למורים למצוא הזדמנויות ל"אימוץ כוחותיו" של התלמיד ולהפעלתו¹. ניתן להפעיל את התלמידים במספר אופנים:

1. הקראה מוטעמת ע"י תלמיד

הקראה מוטעמת ע"י תלמיד להדגשת טון ורגשות

כאשר המורה ניגש להקריא פסוק, הוא מביא בחשבון אם יש כאן שאלה, תמיהה, קביעה פסקנית וכד' ומוסיף בטון ההקראה שלו את סימני הפיסוק החסרים. כמו כן, המורה מוסיף טון מתאים של כעס, חוצפה, עצב, שמחה וכד' - הכל לפי משמעות הכתוב. כאשר אנו מטילים משימה זו על התלמידים, הם חייבים לקרוא את הפסוק, להבין את הטון ואת הרגשות העומדים מאחוריו (גם בעזרת פרשנים), ורק אז הם יכולים להקריא נכון. אין כאן כוונה שהתלמידים יחליפו את המורה בקריאה, אלא הם מקבלים משימות קריאה קצרות ומתוכננות מראש - המורה מקריא את הקטע עד לנקודה מסויימת, עוצר ומבקש שתלמיד יקרא בצורה נכונה את המילים הבאות. התלמידים קוראים בעיניים, ורק לאחר דקת חשיבה, מותר להם להתנדב לקרוא.

להלן מספר דוגמאות שימחישו את חשיבות העניין:

* בראשית י"ב, יח-יט: "ויקרא פרעה לאברם ויאמר מה זאת עשית לי, למה לא הגדת לי כי אשתך היא: למה אמרת אחתי הוא ואקח אותה לי לאשה, ועתה הנה אשתך קח ולך":

1. במאמר "להוראת התנ"ך בכתות גבוהות", עמ' 15, מתוך הספר ללמוד וללמד תנ"ך - אסופת מאמרים/פרופ' נחמה ליבוביץ, ספריית אלינר, ירושלים תשנ"ה.

המורה מקריא את היחידה הנלמדת (מפסי י) עד לנקודה זו, עוצר ומבקש שתלמיד יקרא בצורה נכונה את תגובת פרעה. התלמיד שאינו מבין את השתלשלות העניינים עלול להקריא פסוק זה כשאלה בלבד: מה...? למה...? התלמיד שהבין היטב יקרא **כזעקה של כעס**, מה זאת עשית לי?! (כשהטון מביע - איך יכולת לעולל לי דבר כזה? תתבייש לך!) אותו תלמיד צריך להקריא בזעם את סוף הפסוק - "ועתה הנה אשתך, קח - ולך" (תסתלק מכאן כמה שיותר מהר!).

* בראשית ט"ו, ג: "ויאמר אברם הן לי לא נתתה זרע והנה בן ביתי יורש אותי".
התלמידים מתבקשים לעיין ברש"י הבא לפני ההקראה:
"כן לי לא נתתה זרע - ומה חועלת ככל אשר תהן לי".

בעוד שניתן היה להבין את הפסוק כהתרסה של אברם, התלמיד שהבין נכון, ינסה להעביר דרך קריאתו את **הכאב** של אברם, את **האכזבה** שהוא מתקשה להסתיר מכך שטרם זכה לאותו זרע מובטח, את התסכול שלו מהמחשבה שבן ביתו הוא שיירשנו.

* ישעיה ו', יא: "ואמר עד מתי א-דני".

תגובה קצרה זו של ישעיה נאמרת לאחר קבלת השליחות לעם: (י) "השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השעו, פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושב ורפא לו".

התלמיד שהבין את עצמת הפורענות המתקרבת, יוכל לקרוא נכונה את תגובתו המזועזעת של ישעיה: "עד מתי, הי'י" (עד מתי ימשיך העם להתעלם? האמנם אין תקנה למצב חמור זה?). אין כאן שאלה של קביעת זמן בלבד אלא **זעזוע** של הנביא מחומרת הדברים.

* תהלים מ"ב, יא: "ברצח בעצמותי חרפוני צוררי באמרם אלי כל היום איה אלקיך".

ראשית, התלמידים מתבקשים להקריא **אך ורק** את המילים הנאמרות אל המשורר ע"י צורריו. התלמיד חייב להתמקד ולזהות שמדובר רק בשתי מילים בפסוק. לאחר שזיהה זאת, עליו להקריא נכון את אותן שתי מילים - **בלזול, בלעג, בהתנשאות, ברצון להתעלל**. התלמיד שקורא נכונה, מבין טוב מאוד מדוע המשורר מרגיש שחירוף זה הוא "רצח בעצמותיו".

הקראה מוטעמת ע"י תלמיד ליצירת הבחנה בין פירושים

פעמים רבות, ההבדל בין שני פירושים מתבטא גם בטון הקריאה של הפסוק. כדי להבחין בהבדל בין שני הפירושים, התלמידים מפסקים בכתב פעמיים את אותן המילים ואח"כ מקריאים נכונה את הפסוק פעמיים.

* בראשית ד', יג: "ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא".
רש"י: "צתמיה. אחי טוען עליונים ותחטונים ועונוני אי אפשר לטעון".

רמב"ן: "והנכון בפשט שהוא ויזוי - אמר: אמת, כי עוני גדול מלסלוח".

שלושת המילים של תגובת קין נרשמות על הלוח ובמחברות פעמיים, והתלמידים מתבקשים תחילה להוסיף במחברת סימן פיסוק שונה בסוף המשפט לפי כל פרשן, ולאחר מכן מתנדבים מקריאים:

רש"י: גדול עוני מנשוא!?

רמב"ן: גדול עוני מנשוא!

תרגיל זה הצליח מאוד בכיתה. קשה להעביר במאמר את עוצמת החוצפה שהתלמידה שהקריאה הצליחה "לשדר" הן בטון הדיבור והן בשפת הגוף ומבע הפנים כאשר קראה את המילים האלו לפי רש"י. אחת התלמידות הגיבה והמשיכה בשפתה את דברי קין: "למה, מה קרה? אתה לא יכול לסלוח לי?!" תלמידות אלו הבינו היטב את אותה "תמיכה" אליה התכוון רש"י בהקשר הזה. תלמידה נוספת אמרה: "זה מתאים לו, אחרי שהוא אמר לקב"ה: 'השומר אחי אנוכי' - הוא ממשיך להיות חצוף!"

לאחריהן, קראה תלמידה אחרת לפי הרמב"ן. בת זו קראה את אותן שלוש מילים, אך בעצב עמוק, בבושה, ובהכרה באשמה. ההבדל בין הפרשנים היה ברור!

הקראה מוטעמת ע"י תלמיד להבנת התוספת של הפרשנות על הכתוב

אחת מהבעיות של התלמידים בהתייחסות לפרשנים היא שאינם רואים את התרומה שדברי הפרשן נותנים לקריאה, את האור החדש והשונה שמוסיף הפרשן. תרגיל ההקראה הבא ממחיש לתלמידים שהפרשן מגלה בפסוק פן חדש שלא חשבו עליו.

* בראשית ג', יב: "ויאמר האדם, האשה אשר נתתה עמדי הוא נתנה לי מן העץ ואכל":

ההקראה בתרגיל כזה מתבצעת בשני שלבים: ראשית, תלמיד מקריא לפי הבנתו, ללא עיון בפרשן. התלמיד שמקריא את תגובת אדם משתמש בטון של ילד קטן שנתפס בקלקלתו ומנסה לטעון נמרצות שיזה לא הייתי אני - הוא אמר לי! יש כאן התחמקות והעברת אחריות לאשה. תלמיד זה מדגיש כמילת מפתח את המילה "היא".

כשלב שני, התלמידים קוראים את דברי רש"י הבאים:

(יב) "אשר נתת עמדי - כאן כבר צנוצני".

התלמידים נדרשים לפענח את החידוש בדברי רש"י - אדם מאשים בעקיפין גם את הקב"ה, שהרי הוא נתן לו את האשה שהכשילה אותו. במקום להודות לקב"ה מעומק לבו על המתנה הנהדרת שנתן לו - עזר כנגדו - הוא כופר בטובה זו ומנסה להאשים גם את הקב"ה בכשלונו שלו.

בקריאה השנייה, ינסה התלמיד "לשדר" בהקראת המילים **התרסה** כלפי מעלה ו**כפיות טובה**. בהקראה זו, תהיה מילת המפתח "**נתת**" - אתה, הקב"ה. שתי הקראות שונות לאותו פסוק.

2. הקראה בתפקידים

בלשון חז"ל, ובעקבות כך גם בפרשנים כגון רש"י, יש שימוש בצורת הדו-שיח של "א"ל" (=אמר לו) - השיחה נרשמת ברצף אחד ארוך כשבין הדוברים מפריד רק "א"ל", והלומד נדרש לעקוב ולזהות מי הדובר בכל פעם. כדי להקל על התלמידים לעקוב אחרי המעברים בין דמויות, ממנים תלמידים שונים לתפקידי הקראה. התלמידים עצמם מתבקשים לומר כמה תפקידים צריך ומי הן הדמויות.

דוגמא:

רש"י לבראשית כ"ב, ב: "את צנך - א"ל שני צניס יש לי א"ל את יחידך א"ל זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו א"ל אשר אהבת א"ל שניהם אני אוהב א"ל את יחכך". בקריאה ראשונה, יש כאן רצף מבלבל של א"ל, של דברי אברהם וציטטות מהפסוק. כדי לעשות סדר בדברים, תלמידים מקריאים בתפקידים: תלמיד אחד מקריא את דברי אברהם בלבד ותלמיד שני מקריא את דברי הקב"ה בלבד (=הציטטות). מוותרים לחלוטין על תפקיד הקריין, משום שכבר אין בו צורך בהקראה כזו. כמובן שהתלמידים נדרשים להקריא ברגש ובהטעמה הנכונים כדי שנחוש את המתח העולה ממשפט למשפט. לתשומת הלב - ההקראה בתפקידים מתחילה כבר מהדיבור המתחיל של רש"י:

רש"י לבראשית ו', ו ד"ה ויתעצב אל לבו: "אפיקורוס אחד שאל את רבי יהושע בן קרח א"ל אין אתם מודים שהקב"ה רואה את הנוול א"ל כן א"ל וכה כתיב ויתעצב אל לבו א"ל נולד לך בן זכר מימך א"ל כן א"ל ומה עשית א"ל שמחתי ושימחתי את הכל. א"ל ולא הייתי יודע שסופו למוח א"ל בשעת חדותא חדותא בשעת חבלא חבלא. א"ל כך מעשה הקב"ה אע"פ שגלוי לפניו שסופן להטוא ולחצדן לא נמנע מלזרזן בשביל הצדיקים העתידים לעמוד מהם".

בדוגמא זו, מלבד החשיבות של הקריאה בתפקידים כדי לעקוב אחרי המעבר בין ר' יהושע בן קרח ובין אותו אפיקורוס, יש גם הזדמנויות לתרגל עם התלמידים מיומנויות קריאה חשובות. למשל, זיהוי שאלה שאין לה מילת שאלה: המשפט "אין אתם מודים שהקב"ה רואה את הנוול" הוא כמובן קושיה ולא קביעת עובדה. התלמידים - ובמיוחד התלמידות, שאינן רגילות בלשון חז"ל - לומדים ש"יורה כתיב" הוא נסיון להוכיח מהכתוב שדברי השני מופרכים. התלמיד המקריא יצטרך להעביר בטון הדיבור את ההתנשאות של אותו אפיקורוס, את החיוך המרוח על פניו כשהוא חושב שהצליח להקשות על ר' יהושע בן קרח קושיה ניצחת שאין עליה תשובה. אותו תלמיד יצטרך גם לנסות להעביר לנו את תחושת הבלבול של האפיקורוס כשהוא עונה: "שמחתי ושימחתי את הכל", אך אינו מבין כלל לאן חותר ר' יהושע ומה הקשר של שאלה זו על לידת בנו לקושיה שלו.

3. דרמה יוצרת

בעוד שהקראה ע"י התלמידים היא שיטה שניתן וצריך להשתמש בה באופן שוטף, דרמה יוצרת איננה מתאימה לכל שיעור אלא רק כאשר היא יכולה לתרום להבנת עניין מוקשה. בדרמה היוצרת התלמידים מקבלים את נתוני הפתיחה של המצב, אך השתלשלות האירועים תלויה בתלמידים המשתתפים. כאשר לימדתי בכיתה ט' את נושא גאולת הקרקע וגאולת עבד, ראיתי מספר נקודות שיש להבהיר.

ראשית, יש כאן מספר דמויות: המוכר העני (בעל הקרקע או המוכר עצמו לעבדות), הקונה שרכש בכסף מלא את הנכס או העבד, והגואל שמחליט להתערב ולגאול (יתכן שהוא המוכר עצמו, ויתכן שהוא קרוב משפחה). שנית, החישוב הכלכלי של הפחתת שנים אינו מוכר לתלמידים, שכן החישוב מתבסס על ההנחה שממילא הכל יוצא ביוכל, הנחה שאיננה מוכרת להם מהחיים. שלישית, כל הרעיון של אפשרות גאולה אחרי מכירה הוא חידוש שחידשה תורה, והסותר את מה שהתלמידים יודעים על מוחלטות מכירה וקנייה. היה גם צורך להבהיר את ההבדל בין גאולה לקניה - שבעוד קניה מהקונה ע"י אדם זר תלויה ברצונו של הקונה, הרי שגאולה היא גם בניגוד לרצונו, כי זו זכות שהקנתה התורה לגואל.

ויקרא כ"ה, מז-נב:

(מז) "וכי תשיג יד גר ותושב עמך ומך אחיך עמו ונמכר לגר תושב עמך או לעקר משפחת גר: (מח) אחרי נמכר גאלה תהיה לו אחד מאחיו יגאלנו: (מט) או דדו או בן דדו יגאלנו או משאר בשרו ממשפחתו יגאלנו או השיגה ידו ונגאל: (נ) וחשב עם קנהו משנת המכרו לו עד שנת היובל והיה כסף ממכרו במספר שנים כימי שכיר יהיה עמו: (נא) אם עוד רבות בשנים לפיהם ישיב גאלתו מכסף מקנתו: (נב) ואם מעט נשאר בשנים עד שנת היובל וחשב לו כפי שניו ישיב את גאלתו:"

רשימי לויקרא כ"ה, מח ד"ה גאולה תהיה לו - "...כשצא ליגאל ידקדק בחשבון לפי המגיע בכל שנה ושנה, ינכח לו הנכרי מן דמיו. אם היו עשרים שנה משנמכר עד היובל וקנאו צעשרים מנה, נמלא שקנה הנכרי עבודת שנה צמנה, ואם שהה זה אללו חמש שנים וצא ליגאל, ינכח לו חמשה מניס, ויתן לו העבד ט"ו מניס, וזכו וזכה כסף ממכרו צמספר שנים:"

לצורך ההמחזה, התלמידים עצמם החליטו אלו בעלי התפקידים נחוצים בהמחזה: המוכר - כלומר העבד, הקונה, הגואל. מסרתי את נתוני הפתיחה של המשחק על הלוח: כמה שנים לפני היובל הייתה המכירה, כמה כסף שולם עבור הקרקע/העבד (כמובן, סכום שנוח לחלק אותו במספר השנים) וכמה שנים חלפו מאז. מנקודת הפתיחה הזו, החלו התלמידים להמחז. היו שלבים בהמחזה בהם המשתתפים לא היו בטוחים מה לעשות הלאה, ואז יכלו לפנות לכיתה ולקבל הצעות

שיקדמו את המהלך. תחילה, כאשר פנה הגואל וביקש לגאול את קרובו, ניסה הקונה של העבד למחות על גאולת עבדו ("זה לא פייר! אני קניתי את העבד הזה בכסף מלא ואני זקוק לו!!"). הקונה נכנע כאשר הגואל הסביר לו ש"זה כתוב בתורה" - והגואל אף טרח והקריא לו מתוך החומש את המילים הנכונות.

לאחר מכן, נכנסו למשא ומתן על המחיר, כאשר הקונה ניסה לדרוש יותר כסף כי הוא מפסיד בפתאומיות עבד, אך הגואל הסביר לו את דרך החישוב של התורה - לפי השנים עד היובל. הם חישובו יחד, הסכימו על המחיר שקבעה התורה, שילמו, והעבד נפדה. במשך כל המשא ומתן בין הגואל והקונה, העבד עמד ליד הלוח באופן פסיבי לחלוטין, והיה זה שיעור לא-מילולי במעמדו של עבד כרכוש שקונים ומוכרים. התלמידים הזדהו כל כך עם הדמויות בהמחזה, עד שאחד התלמידים קרא לעבר הגואל - "ואיפה הייתי עד עכשיו? למה רק עכשיו נזכרת לבוא ולגאול?! והגואל ענה לו: "רק עכשיו קיבלתי כסף - זכיתי בפיס ומיד באתי!!" מעבר לחיך על האנכרוניזם החמוד, ברור שהתלמידים הבינו את הרובד האנושי של הסיפור, ולכן נדרשו להסבר שהוא אכן בא ברגע שהיה ביכולתו לגאול.

מעלות השימוש באמצעים דרמטיים

כמובן, אין כוונה שכל השיעורים ייחפכו לתיאטרון. המורה צריך לעשות שימוש מושכל ומתוכנן בכלי זה **ככלי נוסף** במאגר שלו, ולהשתמש בו באותם מקומות בהם הוא יכול לתרום. יש מספר מעלות לשימוש בשיטה זו על פני הוראה פרונטלית רגילה:

* **עיבוד עצמאי:** כדי להקריא נכונה את הכתוב, על התלמיד לעבור תהליך של עיבוד והבנה בעצמו ולהתמודד בעצמו עם הפסוק, בלי תיווך של המורה.

* **הזדהות רגשית:** ההתמודדות האישית של התלמיד עם הפסוק במאמץ להבין את הרגשות הטמונים בו, מקרבת אותו אל עולמם של הדמויות, אל רגשותיהם, אל מחשבותיהם. התלמיד שהקריא את הפסוק ברגש המתאים מזדהה ומפנים את תחושותיה של הדמות. הזדהות זו חשובה במיוחד בדמויות המופת התנ"כיות עמן אנו רוצים ליצור הזדהות.

זאת ועוד יש חשיבות לשימוש של התלמידים בשפת הגוף וברגשות ולא רק בשכל, בעת לימוד פרקי תנ"ך. איננו רוצים רק להקנות להם כלי ניתוח שכליים להתמודדות עם טקסט אלא לערב את כל אישיותם בתהליך הלמידה של הכתוב.

* **הקניית הרגלי קריאה נכונים:** התלמיד מתנסה שוב ושוב בקריאה נכונה ומבינה של הכתוב. תלמיד זה, יש לקוות, יגדל להיות מבוגר היודע לקרוא תנ"ך נכון, ויקבל את הבסיס שיאפשר העמקה בפרשנות.

* **הקניית יחס של כבוד לקריאה:** כפי שהדגמנו, יש מקרים בהם תרגיל הקריאה מתמקד במילים בודדות בלבד. התלמידים לומדים שיש להתעכב על כל מילה ולהבין

את הנאמר - וגם את מה שלא נאמר אלא רק משתמע. כאשר קריאת פסוק דורשת מהם מאמץ אינטלקטואלי, הם רוכשים יחס של כבוד לקריאה.

* **אפשרות ביטוי לתלמידים בעלי כשרון דרמטי:** תרגילים אלו מאפשרים לתלמידים בעלי יכולת דרמטית לבטא את כשרונותיהם באופן התורם ללמידה של הכיתה ולקבל על כך עידוד ושבחים.

* **גיוון בפעילות:** השיטות הדרמטיות אינן הדרך השגרתית להוראה. לכן, כאשר המורה מודיע על תרגיל זה, התלמידים שמחים לקראת הגיוון והשינוי והם מוכנים להקדיש מחשבה למשימה ולהתנדב לקרוא.

יהי רצון שזוכה לנטוע בלב תלמידינו את האהבה והרצון לקרוא ולהעמיק בתנ"ך.